

իրաց այս վիճակին մէջ ինչ անցաւ դարձաւ, որ այսօր նորի Ա. Ա. Ալլոյցաճեան, արկացութեամբ Աշճեան-Գալմաճեան եւ Անգլ., բոլորովին մոռացութեան տալով չորս տարի յառաջուն իրենց բոլոր պաշտօնական եւ անպաշտօն, բայց միաձայն գրութիւնները, կը ճգնին ցոյց տալ՝ որ բերայի մէջ ի սկզբանէ հետե ոչ-կաթողիկէ Հայեր մեծամասնութիւն ունէին, կաթողիկէներ իբր թէ Հային, եղածն ալ արդէն լատինացած «Ֆրէնկացած», էին: Արեւ-գեա իրականութիւնն այն է՝ որ այն Հաղարատի գաթողիկէ Հայերն, որոնք եթէ ուզէին կրնային անմիջապէս լատինադէս ըլլալ եւ ամէն առաւանքներ ազատիլ, դարերու ընթացքին մէջ անընդհատ Հայաժողովով իրենց Պատրիարքարանէն, իրենց հայրութիւնը պահելու համար՝ իրենց համոզուած հաւատորէն հետ, ճակատ տուին վեց ետեմ արեւահեղ Հայաժողովներու գէմ, իրենց գործն, ստացուածքն, ընտանեքը, կենսոքը կորուսին ձիարարաններու եւ գառն արքայանայ մէջ: Ասոնց վրայ եթէ կ'ուզուի, շատ մանրամասնութիւններ ունին:

Ես այս արարքին վիճակին երեւոյթը կ'արգարացնեմ անով՝ որ Գ. Մարգարեան եւ Ա. Ալլոյցաճեան «իրենցմէ անկախ պատճառներով», գրեցին ինչ որ շատ պաշտօն գրեցին:

Բայց Ա. Ալլոյցաճեան ի վերջոյ գործն ամուր կ'պակելու համար, ինծի շէրի օրէքներն յօդուածներ յառաջ կը բերէ, զիս համոզել ուզելով՝ որ Շէրիի այս ինչ օրինաց համեմատ այդ խնդրական հոգէն կաթողիկէ Հայերու կողմը մը չի տուիր: Այս բոլորովին անտարբեր իմ թողու զիս, որ միայն պատմագրութեամբ կը զբաղեմ, առանց նկատողութեան առնելու՝ թէ իմ գրութիւններս նիւթապէս օրուն կրնան նպաստաւոր ըլլալ եւ կամ օրուն աննպաստ, բաւական որ Հայուն նպատակաւոր ըլլան: Այսու հանդերձ թէպէտ շէրիալէ բնաւ չեմ հասկնար, բայց լատին եմ՝ թէ այնտեղ «Ֆրէնկա արեւտը ըլլալ կեօրէ վերինը», (ինչպէս կը հասկնային, այնպէս կը տրուի վիճիւր.) եւ սրտի փղձկանք կը կարգամ՝ որ Հայերուս արջաւը, հողը, տունը, դրամը, արդիւնները, կենսոքը կը յափշտակուին, եւ գործիւններ կ'արգարանան, չգիտեմ որ օրինաց ո՞ր յօդուածին համեմատ:

Աւերին ի չարեմ է:

(Հրահանգներ)

Հ. Գ. ՊԱՆԿՆԱՐԱՆԻՆ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ԴԻՏԱՅԻՆԻՐԻՆԵՐ

(Հրահանգներ)

49. Վերը թ. 14, առիթ ունեցայ Ոսկերեւ լատինադէսաց Ա. Նիկոյի Մեթոն-Նիկոյ վերպակ մը ուղարկելու, զոր Մատենադարանի թիւ 1. Յայրմուտքին սովորական ընթերցումը հաստատեց, շեռագրերու մէջ պահպանութեամբ բայց իբրեւ անդէր թանկագին հաստածին քանի մը դասական կարեւոր աղբիւրութիւններ մասնակի պիտի ընծա հոս, որոնց ընտիր նկարագրին ընթերցողն անձամբ պիտի համալուի: 1. 89. «Վասն էր արգելու փողոյն, քանիք եւ ի Սէն-Երմիէ զմայն տեսնեմք», (Բ. Տար.) էջ 448 = 26ա. «Ի Սէն-Երմիէ իբրեւն», թղ. 128ա. (այս ընթերցումով մասին կարեւոր է համեմատել Նորայր «Կրկն իւրեղեղ» եւ Նորին խորհուրդներ, էջ 90—91), — 2. «Արգի ի վերայ իւրաց բերելու» — հայեր, էջ 449 = «Ի խառն հայերն» էջ 128բ. — 3. «Հաւանքն ի հրեշտակաց», էջ 450 = լատինացի «ժողովն ի հրեշտակաց», թղ. 128բ. — 4. «Չմտաւ ամ որեւէ ար...», էջ 450 = Ուրեմ ինչ է, թղ. 129ա. — 5. «Թորամ տեսնեցին յայտն ի վերայ երբեք ուրեւ», յայտն գիտեցին, էջ 450 = «Թորամ տեսնեցին (26ա. տեսնեցին)», թղ. 129ա. — 6. «Երբեք եւ յայն հրեշտակագրութեան եղինք» որ բռն է հրեշտակագրութեան, էջ 450 = «Եւ ապա բարբառ հրեշտակագրութեան փղեղեւ» ապա տեսնեցին, թղ. 129ա. — 7. «Երբեք ամ որ երբեք ուրեւ» որ ի վերայ երբեք տեսնեցին, էջ 450 = «Որեւէ արգելու» որ ի վերայ երբեք տեսնեցին, թղ. 129ա. — 8. «Ու քան զամենայն գեհնն անտարբայն է այն, գրեցուց զայն յայն ինչ», էջ 450 = «Չէք քան զամենայն գեհնն անտարբայն է այն, գրեցուց զայն յայն ինչ», էջ 129ա. — 9. «Թէ մահ յայնորդն կամ քաղաքացիաւ մահը... այնպէս շատ պէտք զմեր ոգին, էջ 450 = «Թէ յայնորդն», թղ. 129ա. — 10. «Որպէս թէ արգել իսկ ինչ ինչ», էջ 451 = «Որպէս թէ (26ա. օրդն է) արգել իսկ ինչ ինչ», — 11. «Եթէ փողոյն հաստածին մը մէջ այսպիսի եղծում, այսպիսի աղանդով կ'արծ յարգէր օրինակը, ինչպէս կարելի է առանց ձեռագրական համեմատութեան հրատարակութեամբ ապագրին նախանգր օրինակէն շեղած ընթերցումներու վրայ յենուլ ընդհանրապէս եւ յանգիլ որոշ, հաստատական եղանակով թիւններու: Համեմատական հրատարակութեանց կարգը տակաւին անխառնափէն կը թողու առաջի վրայ կառուցանելու հարկը:

50. Եւ կարգանք միեւնոյն Մեթոն-Նիկոյ մէջ «Ու ապա իսկ իբր որոշմանը եւ ի մարմնի,

նօթ. Հրաբխիչին): Որովհետեւ այս գուր թողումս մասը "ի կարգի մեկնութեան" գրաւած հասուածիկներու հետ բառաւոր նոյն չէ եւ միւս կողմանէ կը չկայ լեթանտանից թարգմանութեան, կարեւոր կը զանաժմ Մատենադարանին թիւ 223 Չեռագրով մասնանշելու հոս տարբերութիւնները. "Յաւուր յայնմիկ ծագեացէ Աստուած խորհրդով հանգեալ (այս. էջ 42)... եւ երկրին ծագեալն իւրայեղի (Չեռ. Խորհրդի) ի Արեւի եւ մայրեայքն երբո՞ւրեք տարբ կոչեցան, ունեւեմն որ գրեալ (Չեռ. Թղ. 16) "տեղեկ" իցեն ի իշտան յերեստատի... եւ դարեւն սրբեցէ ի միջոյ նոցա ... հոգւով կիցման (այս. էջ 43)... եւ անշայն որ շուրջ վտաւեցէ... եւ ծնէնայն ի խտութեան եւ յանձրեւոյ" (այս. էջ 44):

54. "Եւ արդ զմեզ ինչ արդեալ նշանակեցան ի օրացան. ի գայլոյն եւ ի գառանցն իւրաքանչիւր բարձր մարդկան, զի կենս վայրենամարդ եւ կենս դիւսեֆորայի, Ուր. Եւ. էջ 2, Գեր. 4. Թողունեան վկայութեան զեղջին բարձր իւր Հատարնոր ընթերցումսն ունի մէջ կը կարգայ "գիւղեֆորայի" մեկնութեան "գիւղեֆորայի" շուրջը, հեղ. քաղցր, Ա. հար. էջ 188, Չեռագրական տարբերութիւն չէ այս ընթերցումսը, "գիւղեֆորայի" ունի նմանապէս Մատենադարանին 223 Չեռագրերը (Թղ. 1ա), որ ըստ ամենայնի նոյն է տպագրին հետ (Յաշան, Թոսցով, էջ 571), եւ ոչ ալ ուղղագրական փորձ կարելի է եմթագրելու հոս, վրան զի "լընթերցումսն անդ շարաբարձ եւ ոչ գոյն ինչ փոփոխումն բառ հաճոյ... այլ զեղջերայեան արժանի փոփոխելով" փոփոխեցաւ ... զամենայն զիցդեմ ի ծնունդն իշտան աղբ իշտանից, (Թոս-Լեֆոն, 8), այլ պարզապէս անմտաբոլորեան զիցդեմ մըն է, որ սակայն այնչափ ծանրակիւն եւ կարեւոր է, որչափ նոր է, միակ է սխալմամբ բնութաւն չիւղեֆորայ ընթերցումսը. Գերբը Արեւուստի հետեւելով Ոսկերեանի կը գրէ. "ի գայլոցն եւ ի գառանցն օրինակի զարա մարդկան իմանալ, գոմանս վայրենամարտ, եւ զկենս դիւսեֆորայ" (ԼԲ. Ա. էջ 729):

55. Եւնիկ "ընդ բնաւս սլանան, ընթերցումսը (էջ 18) Նորայր բառի մը առաջին նշանագրին ներթերթալ բառին ծայրը կրնուելէն ծագած զիցդեմ համարելով" ուղղելի կը կարծէ "ընդ բնաւ սլանան, (Թոս-Լեֆոն, էջ 27), մինչ ուրիշները (Գարեգին) Հատարնոր Բաղումսը, էջ 245, Թողունեմ" Հատարնոր ընթերցումսը, Ա. տպ. էջ 10) պիտի կը բռնեն "ընդ բնաւս մեւր. տարբեր ընթերցումս չունի Եւնիկ Նորայրի 2-րդ տիւրը (Աղբ. Մատենադարան, Թ. 48, էջ 25), Բառարեւելի Հեղինակը իւր աշխատասիրութեան վերջը վերադառնալ ծանրանալով գրուածիման վրայ, այսպէս կը գրակի իւր հատար "Եւնիկ դը ի հայա-գիտաց հանգիպած է ընտիր նախնեայ ուրիշ մատենագրութեան մէջ յոյնակի "ընդ բնաւս" ի... կը ինգրեմ որ հազարէ ինձ իւր կարծիքը եւ փորձաւ իմ տարակուսեցն" — Նորայրի կարծեաց սուտագրութեան միակ վկայութիւն կրնար ընձայիլ արդէն բնաւ բառին յոյնակեանքէն գործածուած թեան բարարակ խորթութիւնը զատակն հայե-

րենի մէջ, եւ թերեւս ասոր անդադարանալով Թողունեան Հորդեմին ի տպագրութեան մէջ բառս սրբագրած է "ընդ բնաւս" էջ 10 եւ Նոսնօթ. 12. Բայց լատի Մ տառին յետեւ զարուց յաւելուած ըստյայն համոզել օրինակ կրնայ զայլ Ոսկերեանի հետեւեալ ընթերցումսը "մեւր է պատիւն այնուհետեւ ընդ բնաւ իսկ հիշեալ թէ ամենայն այնչափս վարդապետ է (Մեմ. Գաղ. Ա. էջ 565), այս գառական մեւր Մատենադարանին թիւ 42 եւ 103 "... Ոսկերեան... համարա՞յ Մեմեմ-Լեֆոն Առաջին Գաղաթի, Չեռագրերուն մէջ կը փոխուի նմանապէս "ընդ բնաւ իսկ" խորթ մեւրն (Թիւ 42, Թղ. 175բ). աղճատման պատճառը յայնապէս "իսկ" չլիակն բառն է, ինչպէս երկույ հաստատմին մէջ "սլանանցի" "ս" աստը:

56. "Եւ աստուսիկ գործարարաց, փայտահարիկ ծառայից ըրց հրաման տուաւ տալ էւտոպի ցորենոյ քոռս քանս հազար, եւ գար(ւ)ոյ քոռս քանս հազար, եւ ձիթոյ մարս եւ գին(ւ)ոյ մարս քանս հազար, Կարաբաւ ի Մատարաց, Բ. 10: Որովհետեւ Եւթանտանից թարգմանութիւնը կ'ընթերցուի "սակի ծառայից" ըրց, նորագիւտ գեղեցիկ բառս էւտոպի կը նշանակէ ուրիշն առնիկ, թալակ, բանտարներու արուած վարձ պայարեղեղով" (Ամառեան' Հոյ, Լոբ Բառեր Նորայրի Մատարաց իւր զէլ, էջ 32—33). Կարելի չէ արդեւք բառս թեթեւ սրբագրութեան մը ընթերցումս տեղափոխել (քսեստ + ալ) յ՝ չէճոց "աղբ ծոցի" եւ հաւորաբար իւրաց, բառս առանց ոչ նուազականի գործածումն է արդէն սուրբ Գրոց մէջ "Եւ հրաման ձիթոյ, տեւոպի իւր կուլոյ, ասանկորդ սափորոյն. զի տանս տեւոպի է տափոր մի... տեւոպի իւրաց բառ հազին... տեւոպի մի իւրաց բառ հազին... եւ երբորդ մանս տեւոպի իւր կառանեղ ի նաշիչն (Եւթիլ, Գլ. Խե 14 եւ Գլ. Խձ 5, 11, 14). ուրիշ վկայութիւններ տես ԼԲ. Սեր կարծիքն հաստատու է թուի Ամառեանի թարգմանարարի մէջ քերած երբայեղի բնագրերը, ուր կը պակսի "սակի" բառը, որուն կոտարեղապէս կը մերձենայ մեր առաջարկը. "Ծառայից ըրց հրաման տուաւ տալ տեւոպի (= չափ) ցորենոյ քոռս քանս հազար եւ տեւոպի գարոյ քոռս քանս հազար" եւ այլն: Ե. Դուրեան եւս ՄԱՍՍՍԻ մէջ 1900, էջ 518 "էւտոպի" ինչ նշանակութիւն տուած է արդէն, թէեւ տարաբանութիւններ:

57. "Եւս գործն, եւ շինարարեղ սրբոյ ի ծառայ անտի կնոյց, եւ երարձ քաննեմ, եւ քեւեւեւեւս ի խաշ իւրում" Զգին, էջ 359. Այսպէս ունի նաեւ հոսմակաւ տպագրութիւնը, զոր Antonelli կը թարգմանէ, Accipit ensam, et acutioram partem ensis, p. 428. Հայկական Բառգրքի համար բառս այնպսպ է "Որպէս նիզակաց տեղի, կամ որպէս Տեղացումն նիզակաց, այլ լաւ եւս է ընթերցումն նիզակաւոյն", բայց Այստեղեան "Զգին նիզակաւոյն բառը սխալ գրութիւն կ'ընենայ" (Բնութիւն Բնութեան Բնութեան, Եւթիլ, էջ 65, Դոսնօթ. 7). — Այս տարակուսական կարծիքները վերջնականապէս լուծուելու համար կը բաւէ բնագրական պարզ համեմա-

տաթիւն մը, ասորին կ'ըսէ «խորապէսաց դասնէն եւ շուրջ աստիճանէն G. Berthé գերմ. Թարգմանութիւնը, «er zerbrach den Zaun und die Schneide des Schwerts,» Aphraats... Homilien (Texte und Untersuchungen zur Geschichte der alchristlichen Literatur von O. v. Gebhardt und A. Harnack, III. Bd., S. 235), այս համեմատութեամբ ՀԻԿ վերջին կարծիքը (Նշանակէ) ոչ միայն «լու եւ է, այլ միակ ուղիղ բնութեցումը անհեթեթեան եւ ընդհանրական «նի-թապաց տեղի», եւ «տեղացումն նետի», բացառու-թիւնները: Նշանակէ իբրեւ անկախութեան բառ ծածոթ է ինչպէս, որ կը գրէ «իսկ Մանուէլ բուն Տարկաներ շնորհակէն, հանեալ ի նմանէ ղերկութիւն ընդ իւր թուրին հաներ, եւ բացում ղերկութիւն դատմանուն, ղերկութիւն ինքն հաներ յարայէն,» վեհեա. 1832, էջ 242, Պատկան. էջ 204: Հմմտ. նաեւ յետին գործերէ «տեղը եւ Նշանակէ... աւելց. եւ Նշանակէ նախորդին (կոտն), Մանգ. Եղիշէ, 1859 վեհեա. էջ 169:

58. «Իբրեւ եկն առ մեզ, շէր ինչ նորա ի մերմ ասոր, եւ ոչ մեր ինչ գոյր ի նորայնէ ասոր, իբր զի ու երկուսն էին բնական շուր, այլ մի, եւ նախ իսկ Հաւոր իւրոյ,» Զգո՛րք Կ. Պրոքոյ տպա-գրութեան այս ընթերցումին հանդէպ (էջ 123—4) բարբառին ասորիք ընթերցում մը կը ներ-կայացնէ Հռոմի տպագրութիւնը «Երթամ» եկն առ մեզ, շէր ինչ նորա ի մերմ ասոր, եւ ոչ մեր ինչ գոյր ի նորայնէ ասոր, իբրեւ զի երկուսն բնա-կան շուր իսկ էին, եւ Հաւոր իւրոյ, (էջ 217—218): Ինչ է վաւերական ընթերցումը. Զգո՛րք ասորիք բնագրին գիւտէն յառաջ (W. Wright, The Homilies of Aphraates, the Persian Sage, London 1869) Գեորգիոս ըլլոր Թերեւս որդիւն հարազատը անհարազատէն. այսոր պարզ համեմատութիւն մը իբրեւ անպարտէ ներմանում կը դատապարտէ Կ. Պրոքոյ տպագրութեան ընթեր-ցումը, մինչ Հռոմի տպագրութիւնը բառական իր ներկայացնէ ասորիք բնագրը, որ այսպէս կը Թարգմանէ Parisot: Quando ad nos venit, nihil de nostro habebat, nihil etiam nos de eo quod eius erat habebamus, licet penes ipsum et Patrem eius hae duae naturae essent (Patr. Syr. I, p. 282), այս-պէս նաեւ Berthé գերմ. Թարգմանութիւնը, ibid. S. 108.

59. «Մըքս են անցեալ իւր, կուտանք ան-միտք, դարանայեալք եւ (Հռոմ. շէր եւ) քնեալք (= ասոր. քանակաւ ինչեւ),» և՛, էջ 371: Մեր նորագոյն բառին ուղղագրութիւնը ու տարբեր առումները քար զայն անդրութեան եղած են ԹԵ Antonelli: իսկ երկրորդը համակարգ նշանակութիւն մը յառ-կացուցած է բառին գրելով «Մեր, Պարարտու-թիւն կաթին. ու. Կ. եւ իւր. պ. իւրիւր, «երկիւր. Դ. զայն, Կ. զայն,» (Բ. չար. էջ 708) ասորիք բնա-գրին ունի իւր (իւրիւր արմատը) Հմմտ. Patr.

Syr. I, p. 676, «hi sunt a m o r immutatus, virgines fatuae...»

60. «Եւ զի յաւել եւս ասաց՝ վասն զի կո-տորեացին եւ մի եղիցի ի վերայ նոցա աղաշտիք եւ զաւար. Եղիցի, Մէրնա-ճէն Յեռաւ, Ա. Հար. էջ 317. արիւնակ մը, ինչպէս կը ծանուցուի, ունի «վանշտը եւ ուշտ», Հայկազունք եւ Զարգնեան Նոր Բարբառաբանը մեր յառաջ բերած հաստու-ծին նորագոյնը իբրեւ վաւերական կ'ընդունին. Մատենադարանին 229 Զեռագիրը սակայն կը ներ-կայացնէ ընթերցումը, որուն հարադատու-թեան երաշխաւոր կ'ընէ իւր կողմանէ «միս արի-նակին ուշտ հեւր, այսինքն «մի եղիցի ի վերայ նորա աղաշտիք եւ զաւար,» թղ. 167ր. — համեմատել նաեւ և՛ Մէրնա-ճէն Մնացորդաց, էջ 475 «եռեւ ինքէ փոքր եւ ուշտ ինչգումանոյ նորա եւ բնիկ-բացն իւրոյ,» որ միեւնոյն Չեռագրին մէջ ուղիղ կը գրուի «փոքր եւ զաւար ինչգումանոյ նորա,» թղ. 230ր: — Այս համեմատութեամբ զոչոյ ընթերցումը բառապարբերէն կը ընդունի եւ Զգո՛րք Կ. Պրոքոյ անգամ գործածած զաւար բառին վրայ կը յաւելու երկու թանկագին ու կարեւոր վկայութիւն ալ Եղիցի, Կ. Զգո՛րք «յապարտեալ ինչպէս ղերկութիւն կը մատուց զներմանակ զաւար ինչգումանոյ,» էջ 305. «Եւ Եղիցի մատուց զաղաւթս շէր-մուտանք, եւ Աստ մատուց զաւար աղաւթս,» էջ 339.

(Հարանախիւ)

Հ. Ա. ՎԱՍԻՍԻԱՆ

33

ՄԱՅԵՆԱՐԱՆԱԿԱՆ

GEORGES BRÉZOL — Les Turcs ont passé là... La vérité sur les massacres d'Adana de 1909. Թուրքեր սնցան սակիշ... 1909ի Ադանայի խորհուրդի Խրական պատմութիւնը. Paris, 66, Boulevard Ornano 1911. էջ 400. Գին՝ ֆր. 5.50:

Արեւնայից յիշատակարան մըն ալ, 400 էջ ընդգրկեալ առաւոր հատոր մը, որ Ադանայի խորհրդին եւ յարակից զէջքերուն պատմութիւնն մեր առջեւ կը դնէ վաւերագրութեամբ եւ պատկերներով: Հեղինակը մեղուաշան աշխատու-թեամբ ժողոված եւ քովէ քով բերած է բոլոր պաշտօնական թղթերը, հեռագրներն եւն. եւ ականատես վկայիչ գրութիւններն որոնցմով կազ-մած է ստուար հատոր: Միտք շունինք ի հարկէ գրեւ պարունակութիւնն ընթերցողը ներկայա-ցնելու եւ մի առ մի յիշելու տարակից եղեւ-նին պատմութիւնն, կառավարութեան ցոյց տուած խաղաղակ վարմունքն եւ յանուն արդարութեան ի գործ դրած երկիւր ազգակից անխաւաքութիւն. ներք, քանի որ այս ամէն շատ Թարգմ. են տա-կանին ամէնուն յիշողութեան մէջ, Հեղինակին երախտապարտ ենք որ այս ամէն պաշտօնական անխաւաքութիւններն եւ անկող վարդապետութիւն-ները, զորոնք ջերմացան եւ այլ եւ այլ ժամա-